

ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

3. Բանաստեղծական. — Մտնել է առաջ Շնորհալիի քերթողական ընդհանուր վերլուծումին, անհրաժեշտ կը նկատեմ քանի մը դիտողութիւններ ներկայացնել:

ա. Փերբուռնութիւն մեզ գործածուած չափը. — Որ Շնորհալիի կողմէ գրեթէ բոլոր նպատակներն պարտադրուեցաւ մեր սրբազան քերթողութեան: Թերեւ ծանօթ ըլլալ ձեռքի թէ մինչեւ Մագիստրոս մեր քերթողութիւնը կը գործածէ հայկական որակուած չափը — ամանակային —: Առաջին անգամ Մագիստրոսն է որ, արարական ազդեցութեան տակ, կ'որոշէր թուական չափը: Ընդհանրապէս տասնութեանն է տիրապետողը և ութնութեանը — կը զրկեմ ձեզ Շնորհալիի «Բանք» գիրքին որուն ետեւը Շնորհալիի քերթուածներուն բոլոր չափերը տարազի ինկած են: Զակառակ գործածուած չափի զանազանութեան, անկէ առաջ կուգայ ծանր տաղտուկ մը որ ոտանաւորին ամէնէն ծանր մեղքերէն մէկն է միշտ, ու է ժամանակ: Արդի աշխարհաբարի չափերը ընդօրինակութիւններն են Շնորհալիի չափերուն: Եթէ անոնք այսօր մեզի չեն նեղեր, պատճառը այն է որ հազարաւոր տողերու վրայ չեն տարածուիր: Բ. Յանգիւն. — Ահաւոր նորութիւն դարձեալ Մագիստրոսն անցած մեզի ու Շնորհալիով հասած անտանելութեան զերագոյն աստիճանին: Խորհիւ թէ չորս հազար տողի մէջ չորս կամ հինգ անգամ միայն պիտի փոխուի տողերուն վերջավանքը՝ եալ, եալ, եալ, կամ ին, ին, ին, կամ ալկան, ալկան, ալկան —: Ոչինչ կ'աւելցնեմ այս խօսքերէն յետոյ ճշդելու համար անհունութիւնը ձանձրոյթին որ կը ստեղծուի ջաղացքի քարին բզզիւնովը (ronronement): Ուշագրաւ է որ սրբազան քերթողութեան մէջ — շարք կաններ, երբքեր, աղօթքներ — Շնորհալի չեղած ըլլալ իր այս մենամոլութենէն: Հառկնալի՜ է արգեօք անոց հրապոյրը այս իսկ զանցումով: «Առաւօտ Լուսոյն», «Առաւօտ Լուսնայն», «Առաւօտ Լուսնայն», «Առաւօտ Լուսնայն» —: Շնորհալիի չափը և համար: Տաղերուն մէջ — որոնց ծառայը փոքր է բարեբախտաբար — յանգը չառաջնորդուի արգէտի: Կ'աւելցնեմ որ

ձայնական խաղարկութիւնը խոտելի է Շնորհալիին, բան մը որ իրեն ներած է ընել Գ. Կարեկացին: Անշուշտ նկատի պէտք է ունենանք որ Նարեկացի հանճարեղ բանաստեղծ մըն է, նոյն իսկ արձակի մէջ, մինչ Շնորհալի քիչ անգամ բանաստեղծ է նոյն իսկ քերթուածներուն մէջ:

գ. Միջնադարեան կարգ մը ունայնամտութիւններու. — Փոքր իր քերթուածները գրեթէ միշտ «էրէնք» են: Երբեք ընդհանուր է այլութեան տառերով քերթուած կազմել: Սիրական մենամոլութիւն մըն է իր մօտ մանաւանդ տողերուն մէջ քերթուածին սկզբնատառերով իր անունը խմբագրել: Այս ձեռք մեր մէջ արարներէն մտած է: Ատոր թագաւորը Երեմիա Ձէլէպին է: Երբեք նոյն եղանակով քերթուածը մատուցում մըն է — հասցէ տալու —: Աւելի անտանելի է երբ աճարարական խաղերու կ'իջնէ այլութեան ցուցակ կազմելու համար տողերու վերջին գրեթէ միշտ, ու՛ ալ աւելի կատաղին՝ Գ. Ա.

* * *

Շնորհալիի քերթողական վաստակը կը բաժնեմ երկու մայր երեսներու:

ա. Տաղաչափական, Բ. Սրբազան Բանաստեղծութիւն:

ա. Տաղաչափական. — Տեսնել գործերուն թուումին մէջ անունները իր կարեւոր քերթուածներուն: — Շնորհալիի «Բանք Զափաւ» ընդհանուր վերնագրին տակ վենետիկցի խմբած են անոր գրչէն ինկած բոլոր տողերը: Դուրս ձգելով միայն «Ողբ Նոյնսիւր»: Երբք կարեւոր խմբութեան կան այդ գիրքին մէջ. — 1. «Ողբերգութիւն» անունուած կարեւոր քերթուածը, երբք գիրքէ բաղկացած՝ որ կը սկսի «Յիսուս Ողի Հօր Միածին» տողով և Ս. Կրքի — Նորն ալ մէջ ըլլալով — տաղաչափեալ պատմութիւնն է: Մագիստրոսի ատեն խօսած եմ այս միամտութեան վրայ: Ձեմ դատեր գրուածքը իրեն քերթողութիւն, դիտել կուտամ միայն որ Շնորհալի կ'ախորժի բոլոր անօրինական գէշքերը շահագործելէ: անձնաւորեմ է, միշտ ի նպատակ բարոյախօսական նպատակներու: Դուք մեթոդը արգէն կը ճանչնաք ժամագրքին մէջ առնուած երգերէն: «Այսօր Անճառ»ը նմուշ մըն է

այդ ուղղութեամբ — երկու սող պատմել, սող մը խորհրդածել, երեք սող աղաչել, Նոյնն է պարագան «Վիպասամուքիւն» անուանուած . . . հայոց պատմութեան, սկսելով Աղամէն հասնելու համար մինչև Պահլաւունիները, հայոց պատմութեան մեծ դրոսագններուն ընդմէջէն: (Ինք այդ գիրքը կ'անուանէ «Տիպի սփոց երկուեմ» . իրականութիւնն է որ ամէնէն քիչ մեղաւոր գիրքն է իր տաղաչափութեանց մէջ): Իբր ծաւալ ուշագրաւ է «Բանք Նաւասոյ» դաւանաբանական քերթուածը, որուն բանաստեղծական վրիպանքը թերեւս կը գնուի գաւառաբանական շատ յալող արտայայտութեամբ: Շնորհալի գտած է եզրեր, ճշգրիտ տարազներ, դարու մը մէջ ուր մարդիկ չէին վարաներ բառի դը համար պատերազմ յայտարարել: Յոյները և լատինները զինաթափ էին այդ տարագններուն վճռականութեանը, ճշգրտութեանը, և ուղղափառութեանը գէտ:

Զեմ գիտեր թէ ո՞րքան բանաստեղծական տաղանդ է անհրաժեշտ, դաւանաբանական սաստուգութեան հասնելու համար: Մի մոռնաք որ վտանգը տակալին կերպով կախ էր եկեղեցւոյ հայրերուն տարազներուն համար: Երբե՞ք բառ մը 15 զար դիմացաւ ժողովուրդներու հակառակութեան, և մինչև այսօր չէ գտած իր որոշ իմաստը — Միաբնակ, Մեկաբնակ — Այսօր ալ չենք գիտեր թէ ինչ կայ անոնց տակ, մենք որքան յոյները:

Շնորհալի տաղերը չեմ գիտեր թէ երբեւեմ են թէ ոչ, կամ թէ եկեղեցին ընդունած է զանոնք իր ծիսադատարութեան մէջ: Փոքր կամ միջին ժաւալով կառոյցներ են անոնք զանազան սուրբերու, իմաստուններու, մարգարէներու նուիրուած: Շնչտօրէն դաւանաբանական, յուզումով որոշ մասով մը, միշտ քաղցրանուազ ներդաշնակութեամբ քերթուածներ են անոնք, որոնց մէջ առնուաղն հայ լեզուին փափկութիւնը, թախծազին շնորհը կը յանձնեմ ձեր ուշադրութեան ու գուրգուրանքին: Անոնց մէջ է իսկական գոհար մը, Ս. Հռիփսիմէի նուիրուած, որ ճշմարիտ քերթուած մըն է:

Մնասթ. — Ուշագրաւ է որ Ս. Կոյսիկն ունի իր «քերթողութիւնը» — այդ անունով քերթուած մը ունի — չի հասնիր մեր մեծացուցններուն շքեղութեանը, Իբ-

րև եղելութիւնն է որ կ'արձանագրեմ ասիկա հոս: Նարեկացիի գրչէն ելած ամէնէն գեղեցիկ ողբը նուիրուած է Ս. Կոյսիկ, պարագան ձեր ուշադրութեան յանձնելով՝ ձեզ կը ձգեմ եղբայրացութիւն հանդիսակէ:

Գնմանը, Վարդափառի, Ծննդեան Նրբերուած շարականներուն գնացքը ունի, քիչ մը միջին լեզուով, աստուածարանութեամբ զրահաւոր, ուր կարծես երգելու տեղ կ'իմաստասիրէ: (Մեր եկեղեցիին մէջ Գնմանաւ անուին տակ հաւաքուած ուրիշ երգեր կազմական տարբերութիւն ունին Շնորհալի գանձերը, Մեզի կը յիշեցնեն աւելի աղօթքներ քան թէ երգեր, Շնորհալի լեզուական ուժին և մտածման խտութեան ի գերբնական լաւագոյն փաստերն են այդ գանձերը: Գանձարաններուն մէջ Շնորհալի անուան վերաբերուած գանձեր կան թէ ոչ, չեմ գիտեր):

«Ուր Յիսիոյ» . . . Տաղաչափուած պատմութիւնն է Սեփսիոյ առման: Մեր պատմութեան մէջ մեծանամբաւ հատոր մը՝ բայց ուր Շնորհալի տկարութիւններն են որ կը տրբապետեն: Բերթուածը զիւ մառնութեամբ է: Բաղաքը ինքզինքը կը ներկայացնէ բաղդատութեամբ Պոլսոյ, Եւրոսաղէմի եւալլին: Մօտաւորապէս 2500 տողի վրայ Շնորհալի մեզի չէ կրցած թելադրել քաղաքին կործանումը այնպէս ինչպէս եղած ըլլալու էր անիկա իր ժամանակին, Փոքրեցէք Նգիսիա անունը և դրէք ուզածնիդ: Պարունակութիւնը պիտի պատշաճէր ուրիշ ունէ քաղաքի: Կը հասկցուի ինքնին թէ Ոսակիրներու պաշտպանութեան գծին անկունաքարը կազմող այդ քաղաքը ունենար արտակարգ արժէք իբրև կեդրոն յունա-ասորա-հայկական մշակութիւններուն, որուն վրայ այդ շրջանին աւելցած էր եւրոպականը, Ոսակիրներուն կողմէ գրումանը հետեւանքով: Արգարի քաղաքին հնախօսական, պատմագրական մեծ արժէքները այսօր իսկ կը զբաղեցնեն բոլոր մեծ արեւելագէտները: Գաղաքը հիմնադրուած կործանեցաւ, բոլոր եկեղեցիները եղան հողի հաւասար, հրկիզուեցան դիւանները, մորթուեցաւ ժողովուրդը: Իսլամութեան և քրիստոնէութեան այս զարհուրելի բախմանը մէջ հետախաղաղ կորսուեցաւ մանաւանդ ասորական մշակութիւնը վերջին մեծագործներուն յիշատակը: Ի՜նչ թանկա-

գին փշրանք պիտի տար մեզի Շնորհալին, իբր ժամանակակից, մեզի ներկայացնելով լայնաքը յայնպէս ինչպէս որ էր անկէա Հաւելի ամիրային հոն խուսուսէն առաջ: Պարզուել ջրոնկագիրները խաչակիրներուն արշաւանքներուն, որոնք պատմած են ողբերգութիւնը, լեցուն են տիպարներու հրաշալիով, կեանքին նախնականութիւնով, հաւատքին ուսմանութեամբ որոնք իրարու հետ կը մրցին կարծես այդ առասպելական եղելութիւնները վճռական քանդակներու ձեով՝ կարելի գեղեցկութեամբ դարերուն յանձնելու համար: Անտիոքի առումը, 100 տարի առաջ, ծնունդ է տուած գրոյցներու որոնք քով կը գործածուին իլիականի անմահ էջերը, Սեդեփոյ ողորդ շուքը իսկ չէ իրականութեան:

Տաղաշափութիւնը, լեզուն, կ'իյնան նոյն մեղադրանքին տակ: Արդէն գրեքը խնդրուածք մըն է, և իբրև այդ, ըլլալու տեղ իրականութեան հաւատարմով վկայութիւնը, փորձ մը եղած է յանգերով ուրիշները զարմացնելու — դարուն գերագոյն մեղքը:

Չեմ խօսիր խրատներէն, որոնք ժամանակներ են աս ու ա մարդուն խնդրուածքով գրի ինկած ու կը փնտսեն իր վարկին իբր բանաստեղծ:

Բ. Մերգալմ բանաստեղծութիւն. — Այս քիչ մը առատաբան տաղաշափին մեր նեղութիւնը, յուսախաբութիւնը բարեբախտ կերպով մը կը հակակշռուին սրբազան քերթող Շնորհալին: — Շարակնոց և ժամագիրի կը պարունակեն այդ քերթուածները: Ժամագիրի աղօթքներուն մէջ և մեր Մատթեոսի կարգերուն մէջ, կ'ենթադրեմ անպայման աղօթքներ, քարոզներ եղած ըլլան իր գրչէն: Որոպացուած ուսումնասիրութիւն մը դիւրութեամբ մէջտեղ պիտի հանէր այդ անանուն կառոյցներէն: Կ'ըսեմ գերաւ գի անոր ոճը առաջին իսկ ակնարկով ինքզինքը մասնող նկարագիր մը ունի:

Սրգեւ. — Մեր ժամագրքին անկորն չելի գործարներն են անոնք, կը խորհիմ թէ բառին չափ եղանակը խանդավառած է այս պատմական հայրապետի Աւանդութիւնը կը պատմէ թէ Հռոմէական բերդապահները հեթանոսական անվայել երգերով կը լուսացնէին իրենց հակուսի ժամերը: Շնորհալի այդ ազեղ սովորութեան գիմակալ՝ յօրի-

նած է իր հանելուկները, բայց մանաւանդ գիշերային ժամու իր երգերը, «Յիսեպոսա», «Աւալոս Լուսոյ», եւայլն: Սաղմոսներէն զխոյզ բայց զանոնք որոշ խոտիթեամբ և զգայնութեամբ գերազանցող տաղեր են այդ երգերը: Անոնց վրայ զրական դատում մը անտեղի է, տրուած ըլլալով 7-8 հարիւր տարիները որ կը պաշտպանեն զանոնք մեր անգիտակցութեանը խորը: «Աւալոս Լուսոյ», «Աւալաին Ամեմայն»ը, բանաստեղծութենէ աւելի բաներ են. անոնք մեր հոգիին տարրերն են: Այդ երգերէն անոնք որ մասնաւոր օրերու և տօներու և ժամապաշտութեանց կը պատշաճին կամ պահուն կը գործածուին կը կրեն մասնակի որքան ընդհանուր կնիքներ: Ինծի անծանօթ է յոյն և լատին Liturgie-ն որպէսզի արտօնեմ ինծի ազգեցութիւններ, նախատիպեր ենթադրել Շնորհալիին այս կարգի քերթուածներուն համար: «Այսօր Անճառ»ը, «Արաշական»ներու շարքը, «Աստուած Անեղ»ը, «Նորոգող»ը, պատմական որոշ տարրուկութեամբ, աստուածաբանական որոշ բարեխառնութեամբ, Հին և Նոր Կտակարաններու լոյսով լուսաւոր, Յիսուսի աստուածութեանը և Ս. Հոգիի շնորհին կարելի քաղցրութիւնով թրթռագին այդ քերթուածները, — ընդհանրական մասը անոնց — նոյն ատեն տարօրէն մասնաւոր միջնադարեան հայ հոգիի որոշ կնիքով և Պառլամենի հայրապետներու որոշ հոգեբանութեամբ՝ զոհարներ են, որոնք ժամանակին մէջ փոխանակ հիննալու, այսօր մեզի կը թուին բիրեղակերպ անվերածելի գեղեցկութիւններ: Պարտաւոր եմ խօսիլ Արեւազալի, խաղաղականի, ձառու ժամերուն այն մէկ երկու շատ խորունկ, մարդկային իրականութեամբ յօրինուածներուն մասին որոնք ամբողջ հայ բանաստեղծութեան մէջ իբր ներշնչում, թուրք, ձայնական հեշտանք, մասնական փայլակ ու նոյն ատեն մեր սրտին խօսող անմոռանալի ճիշերն են այս ժողովուրդին: Անոնց մէջ կայ մեր միջին դարը, մեր գերութիւնը, մեր անմահ երազանքը, մեր հայութիւնը, արեւելեան քաղցրութիւնը ու ինչ որ այս ժողովուրդը ազատեց է՝ իր հոգեզէն անհուն պայծառութիւնը: Թող չը թուին չափազանց սա վերագրումները արգիւնքի մը առջև որ քանի մը եկեղեցական երգերունն է այս անունին առիթով: Փո-

ԲԱՆՆՍԻՐԱԿԱՆ

Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ո Յ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՄԻՍ ԿԱՂԱԲՆ ՈՒ ՄԻՋՆԱԲԵՐՈՂ

(Երևանի միջին դպրոցի 1944 թվականի էջ 78)

Սմբատ, սակայն, իշխաններին ոմանք, ինչպես նաև կաթողիկոսը մոլորեցուց, իրենց թագաւորին հանդէպ տաժած օրինաւոր հաւատարմութենէն եւ այսպէսով՝ զահր բռնագրաւեց: Ժամանակակից գրող մը այսպէս կը պատմէ յափշտակիչ Սմբատի Օժուումը Ս. Սոփրակի մէջ 1296ին:

«Սքանչելի մայրաքաղաքին մէջ ժողովուրդեան արեւակից որդիներն ու իշխանները, ուրիշ իշխաններու ինչպէս նաեւ աղանաւան դասուն եւ ժողովուրդի առաջաւորներու հետ միասին, Յայտնութեան տօնն էր: Պատարադիւր՝ Գրիգոր Կաթողիկոս՝ չատ մը եպիսկոպոսներու եւ բոլոր եւ-

ղովուրդի մը հողին կ'աղբերանայ հոն ուր ամէնէն աւելի անկազկանք է ան: Ոմանցը պիտի կերպագրէ ինքզինքը կոհին երգերուն վրայ: Ոմանցը՝ մոլեռանդութեան վրայ, ուրիշներունը՝ դրամի եւ փառքի վրայ: Հայ հողիին համեստութիւնը, երկնայնութիւնը, հայ անուշիկ միութիւնը, մեր երգերուն չարպաթը, ու մեր լեռներուն, մեր դաշտերուն մեղամօտ, մեղմէ բլրիտը հրապոյրը, մեր արտմութիւնը, մեր խորունկ շէնութիւնը մեր մէջ, մեր զգայնութեան ամբողջ սարուածը, մեր երկինքը, ու ինչ որ իբր կեանքը դրուած է մեր ուսերուն օրուան չարքերն ընդմէջէն, ու ինչ որ իբրեւ երգիչ դրօշակ, իբրեւ Լուսաւորչի Կանթեղ, մեր լեռներէն արձագանգը է, ծառաներ է մեր վրայ: Շնորհալիի երգերը կուտան այդ ամէնը: Չեմ գտար «Հաւաքով եղութիւն»-ը, այն ատիկան յստակ է հոն ամէն բան: Կը իշխենք մէկի հիացումը զոր այդ աղօթքին թարգմանութիւնը ըստեղծած է միջազգային հոգեւոր գրականութեան մէջ: Հայ ժողովուրդը քիչ անգամ այսքան յստակ, այսքան իրաւ ու ամուր կերպով իր հողիին երկինքը աշխարհայնացուցած է:

(Երանախիւն)

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

կեղեցականներու օգնութեամբ, թափօրով պտտուց Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Աջը եւ Աւետարանի սրբազան գիրքերը: յետոյ ձեռքերը Սմբատի գլխուն վրայ գնելով, անոր թագաւորական տիտղոս տուաւ եւ օծեց զայն: Բոլոր ներկայները ծափող լուսնային արարողութիւնը եւ իւրաքանչիւրը իր աստիճանին համեմատ հրճուեցաւ: Թող Տէրը պահպանէ Սմբատը մեզի համար խաղաղութեամբ եւ երկար տարիներ եւ միշտ յաղթական մեր Տէր Յիսուս Գրիստոսի Սաւին թշնամիներուն հանդէպը:

Երբ Հեթում եւ Թորոս Կիրիկիա վերադարձան յափշտակիչը վաճակեց զիրենք եւ կրէն: Անոնք զիմեցին Սկիւթացուց Գանդու խանի օգնութեան, բայց սա թէ է անուանապէս միայն դաշնակից էր Հեթումի: Սմբատ մեծ կաշառք տուած է իրեն որպէս զի խզէր դաշինքը, որով երկու եղբայրները, Հեթում եւ Թորոս, ձերբակալել տուաւ եւ յաջորդաբար բանտարկեց Մոլեւանի եւ Բարձրբերդի մէջ՝ ուր Հեթում իր աշխարհէն զրկուեցաւ եւ Թորոս ալ խեղդամահ եղաւ: Դժարխտաբար այսօր յայտնի է տեղը Բարձրբերդի եւ Մոլեւանի: Բարձրբերդ՝ որ օրուան թագաւորին հօրը պաշտօնական նստավայրը դարձաւ, յամենայն դէպս կը գտնուէր Սիս քաղաքին հիւսիս արեւմուտքը: Այդ անունը կրող գիւղը՝ որ հաւանաբար բերդին ստորոտն էր, ճանչցուած էր եւ բնակիչի էր ԺԼ: Գորուն եւ լքուեցաւ միայն այդ շրջանին մէջ նոյն դարուն տեղի ունեցած յաճախակի ասպատակութեանց պատճառով: Մոլեւան բերդը Բարձրբերդի արեւմուտքը կ'իյնար եւ Թերեւ պէտք է նոյն անունին տակ փնտռել զայն Գորուն գետին լեռնոտ արդին մէջ, մինչ Բարձրբերդը կրնայ եղած ըլլալ Զամանդոս գետի ձորին մէջ:

Կոստանդին, Սմբատի ուրիշ մէկ եղբայրը, կատարուած բարբարոսութիւններէն սարսափաւոր, բանակ մը կազմեց եւ յարձակեցաւ յափշտակիչին վրայ Սիսի տափաստաններուն մէջ՝ ուր վճռական պարտութեան մատնեց զայն: Այն ատեն Կոստանդին բանտարկել տուաւ Սմբատը Մոլեւանի բանտին մէջ՝ ուր Հեթում արգելափակուած էր եւ ստանձնեց հաւաքակազման ղեկը ի հաշիւ ողբացեալ եղբորը: Երկու տարի վերջ Հեթում հրաջքով վերստացաւ